

УДК 007 : 304 : 001

ПОСТГЕНОЦИДНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАСЛІДОК ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ

Соломія Онуфрів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: sonufriv@gmail.com*

Проаналізовано феномен постгеноцидності сучасного українського суспільства як соціально-психологічний наслідок Голодомору 1932–1933 років в Україні, акцентовано на проблемі відповідальності українських медій в інтерпретації та осягненні наслідків цієї трагедії.

Ключові слова: постгеноцидність суспільства, вплив, голодомор, страх голоду.

Постановка проблеми. Важливим питанням, що стосується соціально-психологічних наслідків Голодомору 1932–1933 років, є проблема його впливу як на тогочасну людину, яка пережила голод, так і на її нащадків — на сучасне українське суспільство, на українську владу, на українську журналістику, на державу і націю загалом.

Під впливом розуміємо процес і результат змін поведінки людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок [7, с. 89]. Вплив здійснюється на основі законів людської психіки і ґрунтується на психологічних особливостях людини, які роблять її піддатливою до впливу. До таких особливостей належать емоційно-мотиваційна сфера особистості та її самосвідомість. У психології виділяють цілеспрямований (навмисний) вплив, основними механізмами якого є переконання та навіювання, і нецілеспрямований (ненавмисний), механізмами якого є зараження і наслідування. Прикро, але маємо констатувати, що вплив Голодомору в Україні 1932–1933 років — як навмисний, так і ненавмисний — залишається настільки великий, що його наслідки не можемо побороти до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень з проблематики роботи. Як українські, так і західні історики активно продовжують досліджувати злочини радянської Системи — серед яких Голодомор в Україні 1932–1933 років. Зокрема, 2010 року світ побачила книга професора історії Єльського університету в США Тімоті Снайдера “Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним” (“Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin”), а перед тим — “Червоний принц: Падіння династії і постання сучасної Європи” (“The Red Prince: The Fall of a Dynasty and the Rise of Modern Europe”), у яких американський дослідник підтримує концепцію “голодомору як геноциду”.

Минулого року опублікував працю “Сталінські геноциди” професор Стенфордського університету Норман Наймарк, у якій автор також доводить, чому український голод 1932–1933 був геноцидом.

Натомість Георгій Касьянов у новому дослідженні “Dance macabre. Голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті — початок 2000-х)” називає декларативною тезу про наявність в українського селянства на початку 1930-х років високого рівня національної самосвідомості, який міг перерости в загрозу національного повстання і відокремлення.

Мета статті — проаналізувати феномен постгеноцидності сучасного українського суспільства як соціально-психологічного наслідку Голодомору 1932–1933 років в Україні на основі медіатекстів, зосередити основну увагу на проблемі відповідальності українських медій в інтерпретації та осягненні наслідків цієї трагедії українського народу.

Виклад основних положень. Всесвітньо відомий американський соціолог, росіянин за походженням, Питирим Сорокін у праці “Людина і суспільство в умовах біди”, виданій 1942 року у США, серед різноманітних бід, які найчастіше переживає людство, найбільш руйнівними (!) називав чотири: війну, революцію, голод і епідемію. Вчений вважав, що ці “чотири монстри” безпосередньо впливають на думки і поведінку людей, на нашу соціальну організацію та культурне життя.

У дослідженні “Голод як фактор. Вплив голоду на поведінку людей, соціальну організацію та суспільне життя” [8, с. 6] П. Сорокін виділяв **фактор харчування** серед біологічних подразників як такий, що впливає та визначає поведінку людей. Серед інших факторів поведінки — космічні, соціально-психологічні подразники, а також наука, вірування, емоції.

У цьому контексті абсолютно слухним є запитання італійського професора Андреа Граціозі, упорядника “Листів з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932-1933 роки”: “якою була спадщина для населення України тих семи-восьми жахливих місяців найбільшого голоду, який приніс мільйони смертей? Які зміни у колективній психології спричинила смерть стількох дітей, дружин, батьків, чоловіків, родичів, друзів? Можна легко уявити собі депресію, що звалилася на сільські родини, яким довелося оплакувати стільки смертей, часто потайки, або забувати про них, але скільки часу вона тривала, яких форм набувала, як вона відбилася на *індивідуальній і колективній поведінці та уявленнях?*” (виділення наше — С.О.) [4, с. 44].

Відповідь на це запитання дав відомий американський дослідник Голодомору 1932–1933 років Джеймс Мейс, який соціально-психологічні наслідки Голодомору акумулював у понятті **постгеноцидність суспільства**, яке сьогодні паралізує політичне, економічне, освітнє, морально-етичне життя сучасного українського соціуму. Дж. Мейс вважав, що українське суспільство не зможе розвиватись без спокути, поки над ним тяжіє страшна спадщина злочинного минулого. Оскільки такі безмежні, невимовні трагедії, як Голодомор, найглибшим чином, через страх, проникають у підсвідомість нації. Отже, за Мейсом, постгеноцидне українське суспільство — це хворе суспільство.

Цю думку підтримує професор Римського університету “Ла Сап’енца” Оксана Пахльовська, яка наголошує: “І Україні видимий колоніальний спадок “розчинений” у спадковій постгеноцидному — часто невидимому, але зловісно і

постійно присутньому не лише в психології, а й у психіці суспільства, в стимулах, комплексах і кошмарах цієї психіки. Так що Мейс залишив нам трагічну думку, яку доведеться ще тривалий час осмислювати. А зміст цієї думки ще довго буде так само болючим, як і захованим нервом нашої історії” [5].

Очевидно, що процеси, які притаманні постгеноцидному суспільству, мали і мають наслідки для сучасного українського суспільства зокрема і для держави загалом. Та найважливіше, що ці наслідки ще досі не повною мірою усвідомив український соціум. Адже свідомість — це маленький острів посеред великого океану можливостей людської психіки.

Журналіст газети “День” Ігор Сюдюков у статті “Постгеноцидний токсикоз” зазначає: “Дивовижно точна — і водночас безжальна, як безжальним буває скальпель хірурга, який робить хірургічну операцію! — формула Мейса: постгеноцидне українське суспільство” [9, с. 348].

Направду, Мейсова концепція — то не є щось штучно вибудоване, теоретично сконструйоване. “У глибині цього явища — суспільства постгеноциду — ми бачимо перш за все страх, страх глобальний, страх більш ніж вмотивований небувалою катастрофою 30-х, коли сотні тисяч, мільйони людей відчували, що їх життя і смерть перебувають на немислимій, жахливій межі, яка відділяє їх від небуття” [9, с. 350].

Як стверджував Франклін Рузвельт, найстрашніше у житті — це страх. Страх — абсолютно реальна частина життя кожного з нас. Ми переживаємо страх у найрізноманітніших ситуаціях, але всі вони мають одну спільну рису: людина відчуває і сприймає ці ситуації як загрозу власного спокою та безпеки. Однією з поширених причин страху є невпевненість та втрата контролю над своїм життям. Відтак страх специфічно впливає на когнітивні процеси та поведінку людини. Насамперед якщо це страх фізичного знищення. Одним із найважливіших природних активаторів страху є біль.

Психологи виділяють різні типи страху, з-посеред яких найголовніші три: страх реальний, страх екзистенційний і страх невротичний. Серцевиною типологічної структури страху є екзистенційний страх. Власне, він є “будівельним матеріалом” для усіх інших видів страху. Українська дослідниця, професор Стефанія Андрусів зазначає: “У структурі людської психіки, що складається із Я (свідомість) — Воно (несвідоме) — Супер-Я (надсвідоме), саме інстанція Я є продуцентом страху, але типи страху залежать від співдії Я із іншими поверхами структури людської особистості: страх реальний — від співдії із зовнішнім світом, страх совісти — співдії Я і Супер-Я, страх невротичний — від співдії Я із Воно, індивідуальним несвідомим, а екзистенційний — співдії Я із архетипальними пластами колективного несвідомого [1, с. 153].

Для людей, які вижили у часи голодомору, страх був результатом когнітивної оцінки ситуації як потенційно небезпечної. Натомість для їх нащадків активатором людського страху були спогади про пережитий страх їх батьків, родичів, його очікування або антиципація певної ситуації.

Оксана Пахльовська слушно констатує: “1932 і 1933 роки — це не тільки втрата мільйонів людей, а і великий депресивний страх, який був увігнаний дуже глибоко у підсвідомість, у психіку. Замість людських почуттів суспільством оволодів Страх — тотальний, принизливий Страх. Страх бути собою. Розмовляти своєю мовою. Згадувати своїх мертвих. Страх бути” [5]. Отже, відпові-

дно до типології, українці і досі переживають страх бути, тобто екзистенційний страх.

Інтенсивний страх, тобто почуття абсолютної незахищеності та невпевненості у власній безпеці у людей, які вижили після Великого Голоду, а відтак і у наступних поколінь суттєво обмежив сприйняття, мислення і свободу вибору індивіда, тобто утворив ефект “тунельного сприйняття”. Окрім того, страх обмежив свободу поведінки людини. Можна стверджувати, що під впливом страху людина перестає належати собі, нею керує єдине прагнення — усунути загрозу, уникнути небезпеки.

Довготривале абсолютне голодування зруйнувало в пересічній людини насамперед моральність. Відтак змінило її менталітет у напрямі, що вигідний тому, від кого залежить, помре людина від голоду чи залишиться жити. “Остання ж (передсмертна) фаза абсолютного голоду руйнує, здавалося б, непорушні людські інстинкти. Зокрема й такий потужний, як материнський. Коли в посушливому 1921 році українські селяни, доведені до відчаю надмірними хлібзаготівлями більшовиків, прийшли у Кремль до Лева Троцького (Лейби Бронштейна), той сказав їм, що справжній голод у них буде лише тоді, коли їхні жінки почнуть їсти дітей” [3].

Страх став механізмом виживання. Для тих, хто пережив голод, інстинкт самозбереження, розпач і страх зруйнували останні їх зв’язки з власним корінням. Малої батьківщини більше не було, лишалася велика, якій треба служити не лише за совість, але і за страх. У пам’яті людській страх голоду був донедавна і досі страшить старших людей.

У сучасному українському суспільстві тема голоду перебуває у *перманентному стані прихованої присутності*. Час від часу особливо активно її використовують політики напередодні виборів. У цей час психіку виборців атакує злива інформації: якщо виберете не того кандидата — повернуться черги за хлібом, подорожає цукор, м’ясо, олія, і, нарешті, не буде газу. Подібна маніпуляція суспільною свідомістю в умовах “житниці Європи” не те, що парадоксальна, радше — злочинна! Інша річ, за результатами роботи урядової політики, насправді частину стратегічних продуктів харчування в Україну завозять з-за кордону.

Світова економічна криза 2008 року підсилила суспільні страхи! Серед сучасних соціальних страхів в Україні є і страх голоду! Це підтверджують соціологічні дані. Наприкінці 2009 року група Sociolab провела опитування на тему “Страхи мешканців Луганського регіону 2005-2009 рр.” [10]. Вибірковою сукупністю стало доросле населення за статтю, віком, освітою та районом проживання у кількості 1200 осіб. Похибка — 1,5 відсотка. Результати опитування датуються січнем 2004 та 2009 років.

На запитання “Чого Ви боїтеся найбільше?” були такі варіанти відповідей: “Ми стали більше боятися безробіття, набагато більше стали боятися голоду, трохи більше — масових вуличних заворушень; Ми стали менше боятися міжнародних конфліктів, диктатури влади, холоду в квартирах. У результаті опитування виявили *високий рівень страху Голоду — 21%* (виділення наше — С.О.), безробіття — 26 відсотків.

Очевидно, що соціальний страх голоду впливає зі стану безробіття та відсутності коштів для існування, неспроможності прогодувати себе, свою сім’ю. Відповідно до результатів першого дослідження, проведеного 2005 року,

необхідно зазначити що з часом *страх голоду збільшився на — 12,5 відсотка*(виділення наше — С.О.).

Образ голоду завжди викликає страх. Голод як соціальне явище виникає лише у соціально нерівному і нестабільному суспільстві. Етнографи зазначають, що навіть у первісних спільнотах право на їжу — це цілком природне право. Тому голод у них можливий лише як наслідок природної чи політичної катастрофи — посухи, війни. С. Кара-Мурза вважає, що “встановлення ринкової економіки вперше в історії породило державу, яка свідомо зробила голод засобом політичного панування” [2].

А політичною зброєю став хліб. Голод позбавив, відібрав у людей основну ідею — вони втрачали ідею життя — біологічного виживання. Депресія, подавленість, ступор, абсолютне позбавлення вольових зусиль. Внутрішні процеси в організмі вплинули на психіку голодуючих. Пригнічений стан, що супроводжується відсутністю людських почуттів, отримав назву “уявної порожнечі”.

Отже, сьогодні соціально-психологічні наслідки Голодомору 1932–1933 років — це зміни під впливом страху у свідомості і, відповідно, у поведінці, що проявилися у вчинках “мовчати і коритися”, а також у конформізм, корупцію, беззаконня.

Наприкінці 2010-го, аналізуючи наслідки першого року діяльності нової влади в Україні, у публікації “Аз воздам” [10] журналіст газети “Дзеркало тижня” Сергій Рахманін зазначив, що президент Янукович *насолоджується поштою* — (виділення наше — С.О.), яка стала основною і чи не єдиною рушійною силою чинної влади, водночас забуваючи сформульоване ще Леонідом Кравчуком “золоте правило української політики”. Якимось у приватній розмові перший президент поділився своєю версією рецепта відносного національного спокою у державі, яка досі щасливо уникає гострих конфліктів з непередбаченими наслідками. “Наша стабільність базується на *взаємному страхові*, чи точніше, на *побоюванні*: влада інтуїтивно побоюється бунту, народ *підсвідомо* боїться *репресій* (виділення наше — С.О.). І, не дай Боже, комусь перейти цю межу”... Ось такий невтішний фінальний акорд, який засвідчує спадкову патологічність і деструктивність взаємин сучасної української влади і народу.

Висновки. Можемо впевнено констатувати, що страх голоду як соціально-психологічний наслідок Голодомору 1932–1933 років спричинив зміни у свідомості людини, зокрема національній самосвідомості та європейській ментальності українців. Тому про голодомор в Україні, та його наслідки треба сміливо і відверто говорити не тільки науковцям, історикам, а насамперед журналістам, які відповідальні за інтерпретацію та усвідомлення цієї трагедії українського народу.

Вважаємо, що вдумливий підхід до соціально-психологічних наслідків Голодомору, а особливо ж постгеноцидного суспільства, дає відповідь на питання про причини майже всіх сучасних українських негараздів.

-
1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця /Стефанія Андрусів // Сучасність. — 1995. — № 7–8. — С. 145–151.

2. Кара-Мурза С. Страх голода в манипуляции сознанием [Электронный ресурс] / Сергей Кара-Мурза. — Режим доступа : // www.karamurza.ru/books/manipul/manipul_content.htm
3. Крамаренко О. Психологія Голоду / О. Крамаренко О. // Україна молода. — 2010. — 12 січн.
4. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932-1933 роки / упорядник Андреа Граціозі. — Х. : “Фоліо”. — 2007. — 255 с.
5. Пахльовська О. Джеймс Мейс і його місія. Перемога над Великим Страхом / О. Пахльовська // День. — 2007. — 15 лют.
6. Рахманін С. Аз воздам / Сергій Рахманін // Дзеркало тижня. — 2010. — 25-29 груд.
7. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. — 2-е изд., перераб. и доп. — Мн. : Харвест, 2005. — 976 с.
8. Сорокин П. Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь / Питирим Сорокин. — М. : Academia & LVS, 2003. — 684 с.
9. Сюдюков І. Постгеноцидний токсикоз. Джеймс Мейс як видатний майстер соціальної діагностики / Ігор Сюдюков // День і вічність Джеймса Мейса / за заг. ред. Л. Івшиної. — К. : ЗАТ “Українська прес-група”. — 2008. — с 348-351.
10. <http://sociolab.net/2010/04/09/страхи-жителей-луганского-региона-2005-2009г/>

**A POST-GENOCIDAL SOCIETY AS A SOCIAL
AND PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCE
OF UKRAINIAN FAMINE 1932-1933**

Solomiya Onufriv

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine

E-mail: journft@franko.lviv.ua

The author analyzed the post-genocidal syndrome of modern Ukrainian society as a social and psychological consequence of Ukrainian Famine 1932-1933, paid to the issue of responsibility of the Ukrainian media in the interpretation and understanding of the consequences of this tragedy.

Key words: post-genocidal society, influence, Ukrainian Famine, fear of starvation, post-genocidal syndrome.

**ПОСТГЕНОЦИДНОСТЬ ОБЩЕСТВА
КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ПОСЛЕДСТВИЕ
ГОЛОДОМОРА 1932–1933 ГОДОВ В УКРАИНЕ**

Соломия Онуфрив

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина

E-mail: sonufriv@gmail.com

Проанализирован феномен постгеноцидности современного украинского общества как социально-психологическое последствие Голодомора 1932–1933 годов в Украине, делая главный акцент на проблеме ответственности украинских медиа в интерпретации и постижении последствий этой трагедии.

Ключевые слова: постгеноцидность общества, влияние, голодомор, страх голода.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011